ORIGINAL *VS*. TRADIŢIONAL LA *KATAKALON KEKAUMENOS*

Gabriela RADU
(Universitatea de Vest din Timişoara)
radu.gabriela2@gmail.com

***Admonition to the Emperor* – Canon and Innovation**
The Byzantine writer of the eleventh century is the heir of the past, being often constrained by previous literary models that have to be followed faithfully. Although literary canons were rigid, the first tendencies towards artistic freedom appear in the eleventh century in texts written by various authors in a simple and less rhetorical language. One of these works belongs to Kekaumenos: *Admonition to the Emperor* is a *parenetic* work, a very widespread genre in Byzantium in that period. Accordingly, this work is an attempt to break away from the conventional pattern by presenting not only the author's political opinions as an aristocrat with a strong military background but also certain economic and administrative aspects of the imperial provinces. The author discloses the weakness of the imperial administrative and military structures by using real life stories to describe events he witnessed. The most attractive particularity of this sample of Byzantine literature is its middle class flavour that originates from its author's social status. Kekaumenos is representative for a large category of state employees who have sufficient instruction to carry their duties, not enough though to be "writers".

Keywords: *parenesis, canon, innovation, tradition, advice*

Mai puţin tributară „convenţiilor" retorice şi caracterizată printro mai mare originalitate decât scrierile altor autori[1] de „cărţi de învăţătură", opera lui Katakalon Kekaumenos, *Strategikon*, (Wassiliewsky-Jernstedt 1896) se remarcă prin prezenţa consistentă în text a informaţiilor privitoare la evenimentele social-politice din perioada traversată de autor, a mărturiilor directe sau a relatărilor din documentele scrise ale vremii.

Constituind doar o parte din tratatul numit *Strategikon*, *Sfaturile către împărat* (Kekaumenos 1997: 92-101) reprezintă un discurs care este gândit de către autor ca o lucrare adresată nu doar împăratului din acea vreme, Mihail al VII-lea, ci şi urmaşilor lui: „...alcătuim această scriere către viitorii împăraţi cucernici, iubitori de Dumnezeu" (Kekaumenos 1997: 94).

Analizând îndemnurile pe care autorul le adresează împăratului se poate contura un portret real, veridic al acestuia, punctul de plecare constituindu-l paragraful în care autorul numeşte principalele virtuţi ce trebuie să primeze în viaţa şi activitatea împăratului: tăria spirituală, dreptatea, cumpătarea şi înţelepciunea. Referitor la acestea, autorul scrie: „Dacă ai obţine cele patru virtuţi te-ai înălţa de la pământ la cer şi mare va fi răsplata ta; Dumnezeu îşi va da o viaţa cât mai lungă, iar dreptatea şi adevărul vor da strălucire chipului şi inimii tale."

[1] Isocrate cu discursul *Ad Nicocles* (II), adresat regelui Ciprului, surse elenistice: Platon, „motivul împăratului filozof" , surse păgâne: Philo din Alexandria, literatura iudeo-creştină, *Cartea înţelepciunii lui Solomon*, *Proverbele lui Solomon* şi *Patericul*, literatură creştină: Dio Chrisostomul, cu patru discursuri adresate împăratului Traian despre îndatoririle unui monarh şi Synesios din Cyrene cu discursul adresat împăratului Arcadie, *Despre Împărăţie*. În secolele următoare, în tradiţia amintită, numeroşi autori bizantini vor cultiva acest tip de literatură de sfătuire sau de povăţuire: Vasile I Macedoneanul (867-886), autorul unei importante pareneze bizantine, Katakalon Kekaumenos (sec. al XI-lea), autorul unei culegeri de sfaturi şi povestiri adresate urmaşilor săi, incluzând o parte intitulată *Sfaturi către împărat* , Teofilact, arhiepiscopul Ohridei (1090-1108) care, în timp ce era tutore al lui Constantin Dukas, fiul împăratului Mihail al VII-lea Dukas, scrie tratatul "Educaţia prinţilor" (*Paideia basilike*) , Nichifor Blemmydes (1197-1272), reprezentant al umanismului niceean de după căderea Constantinopolului sub latini, autorul unei lucrări cuprinzând sfaturi adresate viitorului împărat Teodor al II-lea Laskaris, Toma Magistrul (cca 1270-1325) care adresează o culegere de poveţe lui Constantin Paleologul, discipolul său, şi Împăratul Manuel al II-lea Paleologul (1391-1425), autorul unei îndrumar împărătesc, *Βασιλέως ἀρετή*, adresat fiului său, viitorului împărat Ioan al VIII-lea Paleologul.

BDD-A8606 © 2013-2014 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:58:37 UTC)

(Kekaumenos 1997: 99). Cele patru virtuţi enumerate mai sus îi dau ocazia autorului să expună momente şi evenimente din istoria Bizanţului şi din viaţa unor împăraţi bizantini. Modul analitic şi aplicativ de tratare a situaţiilor menţionate în text face ca autorul bizantin să iasă din sfera abstracţiilor retorice specifice literaturii parenetice bizantine şi conferă scrierii acestuia o notă aparte.

Un aspect însemnat abordat de Kekaumenos în pareneza sa priveşte sacralitatea cârmuirii, o idee fundamentală în ideologia bizantină. Caracterul sacru al împăratului este subliniat cu precădere şi de nenumărate ori. El este „prea marele", „prea piosul întru Hristos", „prea blândul", „biruitorul", „marele basileu", „regele regilor". O imagine predilectă pe care Kekaumenos nu uită să o menţioneze se referă la împăratul văzut ca mijlocitor între Dumnezeu şi oameni. Împăratul obţine puterea direct de la Dumnezeu căci „prin harul Său te-a făcut pe tine, după cum se spune, Dumnezeu pământean" (Kekaumenos 1997: 94). iar datoria lui este aceea de a menţine ordinea prin cultivarea dreptăţii: „dreptatea să fie în inima ta". Poporul alege împăratul, însă prin această alegere se manifestă voinţa lui Dumnezeu, iar autoritatea bisericească o recunoaşte. În completarea acestei imagini, autorul aminteşte despre un alt principiu: legile divine sunt mai presus de legile pământeşti, puterea împăratului este limitată de legile religioase: „...împăratul, ca om se supune legilor divine" (Kekaumenos 1997: 94). Creştinii sunt tovarăşi de robie cu împăratul şi toţi laolaltă sunt slujitori ai lui Dumnezeu. Motivul enunţat apare la Kekaumenos astfel: „toţi oamenii sunt fiii unui singur om, ai lui Adam: şi cei care sunt regi şi arhonţi, şi cei care cerşesc pâinea" (Kekaumenos 1997: 98).

Dreptul de a elabora legi, obligatorii pentru toţi supuşii a fost recunoscut oficial în tot timpul istoriei Bizanţului. Kekaumenos scrie: „Împăratul nu se supune legii, el este legea." (Kekaumenos 1997: 94). Kekaumenos îndeamnă: „fii nepărtinor faţă de toţi" (Kekaumenos 1997: 94), în fragmentul menţionat fiind aflat un motiv întâlnit adesea şi la alţi scriitori, fie din aceeaşi perioadă, fie de mai târziu, motiv care se regăseşte în Antichitate: nepărtinirea celui care domneşte, „tată al tuturor supuşilor", îndurător în egală măsură, atât faţă de cei mici, cât şi faţă de cei mari.

Săvârşirea faptelor după dreptate reprezintă o idee constantă pe care autorul o enunţă sub forma a numeroase îndemnuri adresate împăratului, sfaturi de orientare politică, militară şi juridică. „De aceea, faptele şi acţiunile tale să fie pline de înţelepciune, iar dreptatea să fie în inima ta." (Kekaumenos 1997: 94). Ca dovadă a celor spuse mai sus, următorul îndemn de natură juridică este concludent: delatorii formau încă din cele mai vechi timpuri o reală categorie, fiind cunoscut faptul că, în schimbul informaţiilor date obţineau avantaje şi interese diverse; aceste informaţii erau adesea false şi capabile să provoace pieirea cuiva. Din această pricină, arată autorul, şi pentru a se dovedi apărătorul dreptăţii, împăratul trebuie să verifice acuzele aduse cuiva: „cercetează dovada ambelor părţi, pe denunţătorul mincinos alungă-l fără recompensă, iar pe cel care spune adevărul, răsplăteşte-l" (Kekaumenos 1997: 95).

În tradiţia unei veritabile literaturi de sfătuire, Kekaumenos îl îndeamnă pe împărat să fie nepărtinitor:

> „Priveşte-i cu aceiaşi ochi pe toţi şi făptuieşte la fel, şi faţă de cei cu rang înalt, şi faţă de ceilalţi; să nu faci rău unora, fără motiv, dar nici să nu-i copleşeşti cu binefaceri pe alţii, împotriva oricărei legi drepte, ci să fii nepărtinitor faţă de toţi. Cel care a greşit să primească, după măsură pentru greşelile sale, iar dacă tu îl compătimeşti şi îi ierţi greşeala, aceasta este o faptă divină şi împărătească. Astfel, să nu-l mâhneşti pe cel care n-a greşit faţă de tine, mai mult, fă-i bine, dacă vrei. Căci, cel care n-a greşit este mai bun în comparaţie cu cel care a greşit faţă de tine. Dacă îi faci bine celui care a greşit e ca şi cum i-ai face bine celui rău şi i-ai face rău celui bun." (Kekaumenos 1997: 94-95)

Dar Kekaumenos nu rămâne fixat doar în tiparul discursului formal: îndemnul adresat împăratului de a acorda titlurile sau demnităţile după dreptate îi permite autorului expunerea unei

BDD-A8606 © 2013-2014 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:58:37 UTC)

adevărate argumentaţii în susţinerea ideii că titlurile înalte trebuie acordate doar romeilor, nu şi străinilor, chiar dacă aceştia sunt de înalt rang, şi în nici un caz „mimilor" şi „politicienilor"[1], faţă de care pare a avea o vădită aversiune:

> „Dacă vrei să faci bine mimului şi celor care sunt numiţi «politicieni», fă-o printr-o sumă mică de bani, dar nu prin demnităţi. Căci demnitatea, conform denumirii sale semnifică ceva demn. Dacă, în să cinsteşti cu titlul de protospătar pe un comediant sau pe un om nevrednic ca pe oşteanul gata să-şi verse sângele pentru tine, tot astfel, dacă vei cinsti pe notarul tău sârguincios sau pe omul tău de taină ca pe un patrician, acest titlu ajunge considerat un nimic." (Kekaumenos 1997: 95)

Este posibil ca, luând atitudine hotărâtă împotriva acordării titlurilor mimilor şi politicienilor, Kekaumenos să aibă în vedere, nu sensul propriu al cuvântului *mim*, ci pe acela de 'petrecăreţ'.

Cu privire la acordarea titlurilor străinilor, autorul aduce următoarele exemple: îi menţionează pe împăraţii care nu au acordat titluri înalte străinilor, mai precis pe Constantin Porfirogenetul, pe Romanos Arghiropol, împăraţi care „nu au înălţat pe un franc[2] sau pe un varang[3] la titlul de patrician", întrucât „romeii primeau titlurile mari şi dregătoriile, şi astfel Imperiul era înfloritor" (Kekaumenos 1997: 96).

> „Stăpâne, să nu cinsteşti străinii cu titluri înalte, căci, dacă vor sluji pentru îmbrăcăminte şi pâine, să fii mulţumit, îşi vor sluji cu credinţă şi cu tot sufletul, privind la mâinile tale pentru a primi câteva monede şi pâine. Dar, dacă cinsteşti pe un străin cu un titlu mai înalt decât cel de spătar[4]-candidat, de atunci el devine dispreţuitor şi nu te mai slujeşte cu dreptate." (Kekaumenos 1997: 96)

Pentru argumentarea aceleiaşi idei, autorul afirmă că dând titluri străinilor „te denigrezi pe tine însuţi şi pe arhonţii tăi romei", prezentând ca exemplu chiar istoria străbunului său, Niculiţă: „Am să povestesc ceva Înălţimii voastre, ca pildă: străbunicul meu, Niculiţă, care mult s-a ostenit pentru Imperiul Roman a ajuns primul duce[5] al Eladei, fiind astfel răsplătit de către autocratori pentru credinţă." (Kekaumenos 1997: 96). Acesta a primit titlul de duce al Eladei şi titlul de *domestikos*[6] al străjerilor Eladei, titlu primit print-un hrisov pecetluit, document dat de împărat, semnat cu cerneală roşie de mâna împăratului şi legat cu sigiliul de aur ce avea înfăţişarea monarhului. Ceea ce se dăruia prin *hrisov* se considera inalienabil. Însă, titlul îi este retras străbunului Niculiţă de către împăratul Vasile care i-l dă lui Petru, peronaj rămas neidentificat. Autorul subliniază încă o dată că titlul de *domesticos* al *excuviţilor*[7] sau al străjerilor este inferior titlului de strateg, menţionând că împăratul, nedorind „să umilească pe romei" nu l-a numit pe Petru, strateg, ci i-a dat acestuia comanda străjerilor.

Pentru a întări ideea acordării titlurilor înalte doar *romeilor*, Kekaumenos aduce drept pildă istoria lui Senaherim[8], „nepotul vechilor împăraţi", pe care Vasile Porfirogenetul l-a onorat „cu titlul de magistru[9] şi nimic mai mult.".

Atribuirea titlului de *manglavit*[1] lui Harald[2], fiul împăratului Varangiei[3] se înscrie ca argument în susţinerea aceleiaşi idei politice a Imperiului, care considera justă neacordarea

---

[1] Nu se ştie la cine se referă Kekaumenos.
[2] Kekaumenos numeşte generic neamurile de origine germanică.
[3] Autorul numeste neamurile din ţinuturile scandinave.
[4] Titlu bizantin: spătarii îndeplineau cele mai diverse servicii.
[5] În veacul al X-lea, acest titlul era inferior celui de strateg.
[6] Comandant militar, fie al detaşamentului de gardă, fie al forţelor militare din Asia, fie al întregii forţe militare imperiale.
[7] Oşteni din serviciul permanent de gardă, străjeri.
[8] Conducătorul ţinutului armean spre nord-est de lacul Ban până la râul Araska.
[9] Dregătorie înaltă care, cu timpul a ajuns să fie doar un titlu onorific.

BDD-A8606 © 2013-2014 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:58:37 UTC)

titlurilor importante străinilor pentru a nu-i umili pe romei. Aşadar, titlul amintit era acordat oştenilor care făceau parte din detaşamentul gărzii de corp şi din straja împăratului, titlu apreciat de Kekaumenos ca inferior:

> „Am fost şi eu atunci, luptând pentru împărat, după puterile mele. Când am ajuns la Mosinopol, răsplătindu-l pe Harald pentru că a luat parte la luptă, împăratul l-a cinstit cu titlul de spătar-candidat… Astfel, Harald n-a cârtit din pricină că a fost cinstit cu titlul de manglavit[4] sau de spătar-candidat, ci mai mult, în timpul domniei lui a păstrat credinţă şi prietenie faţă de romei." (Kekaumenos 1997: 97)

Kekaumenos nu se sfieşte să relateze despre preferinţa pe care împăraţii o vădeau adesea faţă de străini, ca despre o manifestare care trezea indignarea oştenilor. O astfel de politică era dusă pe timpul lui Mihail al V-lea[5] şi pe timpul lui Constantin al IX-lea Monomahul[6] care împărţea titluri şi demnităţi înalte chiar şi hanilor de hoarde pecenege. Kekaumenos, ştiind că rezervele pentru armata mercenară sunt inepuizabile îi sfătuieşte pe împăraţi să plătească mercenarilor strictul necesar, să nu le ofere nicidecum funcţii înalte, întrucât scopul mercenarilor era câştigul şi prada şi, în nici un caz, securitatea unui stat străin lor. „Dacă dai titluri străinilor, te umileşti pe tine şi pe arhonţii tăi romei" (Kekaumenos 1997: 95), spune Kekaumenos, exprimând în acest fel întreaga dezaprobare a aristocraţiei militare faţă de politica birocraţiei civile, favorabilă străinilor. Autorul socoteşte că motivul principal al fostei înfloriri a Imperiului constă în faptul că, odinioară numai romeii ocupau posturi înalte.

Cele mai multe virtuţi semnalate de către Kekaumenos fac parte din rezervorul comun de trăsături imperiale folosite de scriitorii de gen cu diverse ocazii. Din acest set de virtuţi standard, câteva au primit din partea lui Kekaumenos o mai mare atenţie. Virtutea împăratului este mila şi datoria lui este înfăptuirea binelui, binefacerea. Aceste idei constituie teme clasice morale, teme care primesc accente personale în operele de orientare parenetică ale fiecărui autor, în parte. În *Sfaturi către împărat*, tema săvârşirii binefacerilor este prezentă sub forma îndemnului la împlinirea acestora: „să fii părinte pentru toţi" (Kekaumenos 1997: 97).

Pentru a fi desăvârşit, subliniază Kekaumenos, împăratul trebuie să cugete şi să primească sfatul altora, să ia aminte la orice chestiune care i se aduce la cunoştinţă, să nu acţioneze fără a asculta părerea şi sfatul altuia, căci „Împăratul este un model şi un exemplu pentru toţi, toţi privesc spre el şi imită modul lui de viaţă" (Kekaumenos 1997: 99).

Între virtuţile pe care împăratul trebuie să le urmărească se înscrie şi mărinimia, o altă virtute din rezervorul comun de trăsături imperiale. Însă Kekaumenos se foloseşte de acest „prilej" pentru a expune o veritabilă strategie necesară împăratului în raport cu oastea sa: „Să porţi de grijă oştenilor...Fii mărinimos cu ei şi nu va exista uneltire din partea lor". (Kekaumenos 1997: 95). Kekaumenos are în vedere în primul rând relaţia împăratului cu oştenii care înconjoară tronul imperial, adică cu garda de corp a împăratului, aceasta fiind în mare parte alcătuită din varangi, dar şi armeni, pecenegi, arabi. Autorul insistă asupra necesităţii ca împăratul să aibă în vedere aprovizionarea regulată, aprovizionare ce consta în: alimente, îmbrăcăminte, dotare militară, furaje: „Nici oştenii străini din jurul tronului imperial, nici romeii care fac de strajă să nu fie lipsiţi de ceva, ci să primească regulat proviziile lor, câte una în fiecare lună, iar furajele să le primească fiecare în parte." (Kekaumenos 1997: 95).

O atenţie dosebită trebuie acordată următoarei fraze: „Dacă nu există oaste, nici statul nu rezistă" (Kekaumenos: 100), un adevăr pe care evenimentele istorice l-au confirmat adesea. Grija

---

[1] Titlu acordat militarilor care făceau parte din detaşamentul gărzii de corp şi al strajei militare.
[2] Harald cel Curajos, prinţ al ţinutului norvegian (1015-1066).
[3] Denumire a ţinuturilor scandinave în izvoarele bizantine.
[4] Titlu acordat militarilor care făceau parte din detaşamentul gărzii de corp.
[5] Mihai al V-lea Kalafates (1015-1042).
[6] Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055).

BDD-A8606 © 2013-2014 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:58:37 UTC)

împăratului pentru armată şi pentru flotă contribuie la consolidarea puterii imperiale şi la menţinerea păcii, căci „armata este gloria împăratului şi puterea palatului", iar „flota este slava Imperiului". (Kekaumenos 1997: 100). Preocuparea faţă de acestea constă înrtr-o bună alegere a arhonţilor flotei, la întreţinerea acesteia şi a armatei, la pedepsirea celor vinovaţi de „trândăvie, lene şi moliciune" prin bătaie, tunsul părului şi amenzi băneşti. Printr-o astfel de grijă se asigură înlăturarea primejdiei şi deplina siguranţă; prin prevedere, echipând din timp armata cu cele necesare[1], se înlătură pericolul.

Pe lângă virtuţile imperiale pe care autorul le menţionează în îndemnurile adresate împăraţilor, lipsurile acestora reies din exemplele pe care le aminteşte. Prin această modalitate lucrarea lui Kekaumenos se deosebeşte de lucrările genului parenetic din Bizanţ, autorul dezvăluind slăbiciunile organizării sistemului imperial din această perioadă prin relatarea unor exemple concrete.

Autorul vorbeşte despre incompetenţa judecătorilor, despre ridicarea mimilor la rang de funcţionari ai statului, despre reducerea soldelor, despre încredinţarea demnităţilor înalte străinilor, despre înarmarea proastă a flotei de război şi incompetenţa comandanţilor săi:

> „Dacă arhonţii flotei sunt lacomi şi primitori de daruri, ascultă ce vor face: în primul rând, au să permită ca expediţiile să fie scutite de bir, luând din acesta bani, nu atâţia câţi pretindeau că dau pentru întreţinerea flotei, ci în dublă cantitate şi, astfel helandionul[2] devine ineficient. Dacă, zburând în văzduh vulturul şi-ar pierde aripa, iar calea spre pământ nu i-ar fi uşoară, tot astfel marile corăbii, dacă vâslele ar lipsi, nu ar naviga bine. Pe lângă asta, primind daruri de la oşteni, arhonţii flotei mai fac ceva: permit acestora să fie neînarmaţi şi, din această pricină, confruntându-se cu duşmanii, aceştia o iau la fugă îndărăt. Dar ce spun eu «confruntându-se»? Ei aleargă, fără să ajungă în faţa duşmanilor, iar ruşinea este a romeilor." (Kekaumenos 1997: 100).

Incompetenţa judecătorilor este menţionată de către autor printre neajunsurile şi slăbiciunile administraţiei din vremea sa, fapt amintit prin propria mărturie a autorului: „am văzut multe de acest fel: judecători vrednici de râs, dar care prosperă, şi pe alţii, foarte înţelepţi şi buni care sunt dispreţuiţi de împăraţi". (Kekaumenos 1997: 95).

Reprobator vorbeşte autorul şi despre politica pe care împăraţii o purtau în acea vreme: creşterea vechilor impozite şi introducerea altora noi, lucru care provoca în rândul populaţiei, revolte, tulburări şi răscoale:

> „Ţinuturile de sub stăpânirea ta să nu aibă parte de măriri zilnice de impozit, născociri ciudate şi nemaivăzute, şi atunci nu se vor separa de tine, ci te vor sluji din tot sufletul, când îşi dau în visterie, după puterea lor, birul anual. Nu împovăra ţinuturile străinilor care îşi sunt supuse." (Kekaumenos 1997: 98).

Despre urmările acestei politici periculoase, Kekaumenos notează de două ori: cu ocazia relatării despre răscoalele din Iberia şi Tessalia. Astfel, autorul conchide: „Şi ce privelişte vedem noi acum ? - o impunere mai mare de impozit..." (Kekaumenos 1997: 98).

Deşi aparţine literaturii parenetice, un gen tributar unor stricte convenţii retorice, lucrarea lui Kekaumenos, *Sfaturile către împărat*, devine credibilă prin informaţiile oferite de autor, privitoare la evenimentele social-politice din perioada traversată de el însuşi.

[1] Maşini de război, triboli etc.
[2] Corabie rapidă de război.

BDD-A8606 © 2013-2014 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:58:37 UTC)

Referințe bibliografice:

BECK, Hans-Georg 2012: *Istoria Bisericii Ortodoxe în Imperiul Bizantin*, traducere Vasile Adrian Carabă, București, Nemira.

BREHIER, Louis 1970: *La civilisation byzantine,* Paris, A. Michel.

IORGA, Nicolae 1974: *Istoria vieţii bizantine,* Bucureşti, Ed. Enciclopedică Română.

KEKAUMENOS, Katakalon 1997: *Sfaturi către împărat*, introducere, traducere şi note de Gabriela Bistriceanu în *Altarul Banatului*, Revista Arhiepiscopiei Timişoarei, Episcopiei Aradului şi Episcopiei Caransebeşului, Anul VIII (XLVII), serie nouă, nr. 10-12, octombrie-decembrie 1997, 92-101.

KRUMBACHER, Karl 2001:*The History of Byzantine Literature: from Justinian to the end of the Eastern Roman Empire (527-1453)* (2nd ed. Munich: Beck, 1897) Introductory sections translated by David Jenkins and David Bachrach Copyright: University of Notre Dame.

LEMERLE, Paul, 1960: *Prolégomčnes ŕ e édition critique et commentée des <<Conseils et Récits>> de Kékaumenos*, Bruxelles, Palais des Académies.

LITAVRIN, G.G. 1972: Sowety i Rasskasy Kekawmena, Moskau.

MARSHALL, F. H. 1948: "Byzantine literature" în *Bizantium, An Introduction to East Roman Civilization*, Edited by Norman H. Baynes and H. St. L. B. Moss, Oxford at the Clarendon Press.

MULLINS, Terenece Y. 1980: „Topos as a New Testament Form" în *Journal of Biblical Literature* 99, 541-547.

RAPP, Claudia 2009: "Charity and Piety as Episcopal and Imperial Virtues in Late Antiquity", 75-87 în *Charity an Giving in Monotheistic Religions*, Edited by Miriam Frenkel and Yacoov Lev, Copyright by Walter de Gruyter.

RUNCIMAN, Steven 2012: *Teocraţia bizantină*, traducere Vasile Adrian Carabă, Bucureşti, Nemira.

TANAŞOCA, Nicolae-Şerban 2009: *Creaţie şi tradiţie literară bizantină*, Studii şi texte, Bucureşti, Editura Unarte.

Idem 1971: *Literatura Bizanţului*: Studii. Antologie, traduceri şi prezentare de N.-Ş. Tanaşoca, Bucureşti, Ed. Univers.

TATAKIS, Basil 2003: *Byzantine Philosophy*, Originally published as *La philosophie byzantine*, by Basil Tatakis, Presses Universitaires de France, 1949 Copyright 1949 by Presses Universitaires de France, English translation and new material copyright by Hackett Publishing Company, Inc.

TENACE, Michelina 2005: *Creştinismul bizantin*, traducere Al. Cistelecan, Chişinău, Cartier.

WARE, Timothy 1997: *Istoria Bisericii Ortodoxe*, traducere Alexandra Petrea, București, Aldo Press.

WASSILIEWSKY, B., .JERNSTEDT, V. 1896: *Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris De officiis regiis libellus ediderunt*, în Zapiski istor.-filol. Fakulteta imper. St. Peterburgskago Universiteta, Cast. XXXVIII.

BDD-A8606 © 2013-2014 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:58:37 UTC)